

УДК 070(=161.2)(=1/=9)(4)“1900/192”

Сергій Блавацький

КАРТОГРАФІЧНА ПРОПАГАНДА В УКРАЇНСЬКІЙ
ІНШОМОВНІЙ ПРЕСІ В ЄВРОПІ (1900—1920-ті рр.)

DOI

Ця стаття робить спробу розробити нові напрями дослідження української іншомовної преси в Європі упродовж Української революції (1917—1921 рр.). Вона ставить за мету дослідити так звану картографічну пропаганду в редакційній політиці та контенті цієї періодики, яка видавалася іншими мовами (зокрема західноєвропейськими) під час Паризької мирної конференції (1919—1920 рр.). Завданням цієї картографічної комунікації було обґрунтування територіальної цілісності України, в рамках українських етнічних теренів у Східній Європі, шляхом її репрезентації на європейських картах. Вона зародилася на початку 20-го століття, зокрема в Австрії, на сторінках українських німецькомовних ревію. Українська післявоєнна (після Першої світової війни) картографічна пропаганда була інспірована графом М. С. Тишкевичем і С. Шелухіним, зокрема їхньою етапною, фундаментальною документальною збіркою «Documents historiques sur l'Ukraine et ses relations avec la Pologne, la Russie et la Suede (1569—1764) publies avec notices explicatives et cartes par le C-te Michel Tyszkiewicz...» (Лозанна, 1919). Ми аргументуємо наявність специфічної кореляції між картографічною репрезентацією відповідного бездержавного народу (наприклад українців) і обґрунтуванням його національно-державницьких прагнень у європейській публічній сфері. Аргументовано, що картографічна пропаганда була органічним елементом «територіалізації національної ідентичності» українців у відповідних (міжнародно визнаних) державних кордонах УНР. Результати цього дослідження доводять існування континууму картографічної пропаганди в транснаціональному медіадискурсі.

Перспективи наступних розвідок з цього предмету дослідження полягають у дослідженні наявності сталих медіапатернів картографічної репрезентації українських етнічних теренів у пресо-знавчому дискурсі, зокрема в контексті російсько-української «гібридної війни» (від 2014 р.). Перспективним і релевантним вектором є студіювання «картографічної пропаганди» щодо питання приналежності Криму та її картографічної репрезентації в українській, російській чи західній публічній сферах.

***Ключові слова:** картографічна пропаганда, історичні карти, етнічні терени, Україна, український, преса, аргумент.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження. Новочасні тренди державотворення України, зокрема періоду незалежності (від 1991 р.), актуалізують ретроспективний досвід державотворчих процесів українців. Актуальним і релевантним у контексті сучасних суспільно-політичних процесів, зокрема початку 21-го століття, є дослідження пропагандистських технік, форм, засобів, «патернів» українських національно-державницьких аспірацій у ретроспективі початку 20-го століття. Їхня актуальність і релевантність набуває дедалі більшої важливості та значення в умовах поточної російсько-української «гібридної війни» (від 2014 р.), «конфлікту ідентичностей» та історичної «афіліації» тих чи інших сучасних українських теренів. Одним із виявів медіатизації цього конфлікту в публічній сфері, наприклад, є комунікація історичної приналежності Криму або до України, або до Росії, у формі картографічної візуалізації. Остання може бути інструментом як пропаганди, так і контрпропаганди в обґрунтуванні аргументів або контраргументів щодо приналежності тих чи інших регіонів до певних державних утворень. Понад те, як впливає із попереднього твердження, вона є важливим елементом в обстоюванні територіальної цілісності України не тільки в синхронії доби української незалежності, а й у діахронії, зокрема впродовж 20-го століття. З огляду на зазначені тези це дослідження є актуальним, релевантним і затребуваним на теперішньому етапі розвитку вітчизняної соціогуманітаристики.

Історіографія дослідження та його теоретико-методологічні рамки

Актуальність дослідження зумовлена також зростанням наукового зацікавлення проблематикою картографічної («геополітичної», «політичної») пропаганди впродовж останніх трьох десятиліть (1990—2020). Серед найновіших ключових праць, присвячених студіюванню різноманітних аспектів картографічної пропаганди, варто виокремити праці Е. Борія [10], А. Бернетта [11], А. Медзіні [19], Я. Мюленхауса [20], Р. Кайзера [18] та інших західних вчених, зокрема американського науковця Б. Сакса [22]. У цьому контексті доводиться вести мову про гострий дефіцит наукових праць цієї тематики у вітчизняному соціогуманітарному науковому дискурсі порівняно із західною соціогуманітаристикою¹.

Отже, з огляду на малодослідженість цього питання у вітчизняних соціогуманітарних науках, зокрема в таких дисциплінах, як історія медіа, студії з пропаганди, міжнародні відносини, політологія, наше дослідження є актуальним і релевантним.

Релевантність і значущість цього дослідження актуалізуються в контексті новочасних процесів конструювання української державності та її геополітичного позиціонування. У цьому зв'язку варто процитувати відомого американського історика Л. Вулфа: «Самі карти стали невід'ємним елементом для упорядкування інших галузей знань... Географія стала невід'ємною частиною тогочасної міжнародної політики»². Як аргументує італійський дослідник геополітики Е. Борія, «карта є не тільки інструментом просування знання, але також ймовірною пропагандистською зброєю. Тільки недавно (наприкінці 1990-х — на початку 2000-х рр. — С. Б.), однак, із студіями Джона Браяна Харлі, чітко окреслився тісний зв'язок між картографією та інтересами правлячих еліт» [10, р. 279]. У цьому контексті можна частково погодитися із тезами та аргументами цього дослідника, що геополітична картографія виникла в міжвоєнну добу (1918—1939 рр.); що «діапазон її застосування був виключно політичний, а підхід — відверто ідеологічний», що «колискою» цього феномену була Німеччина. Згодом цей ін-

¹ За поодинокими винятками праць із картографічної пропаганди, зокрема історика К. Галушка [5; 6] та статті української дослідниці картографії Н. Падуки [7].

² Вулф Л. Винайдення Східної Європи. Мапа цивілізації у свідомості епохи Прорвітництва. Київ, 2009. Цит. за: [6].

струментарій був запозичений іншими країнами, зокрема Великобританією та США, де ці карти називали «пропагандистськими» чи «персуазивними» [10, р. 278].

Ця наукова стаття експлікує тезу Е. Борія, що «геополітична картографія» була «визначним картографічним аргументом» модерності, який використовувався різними геополітичними акторами міжвоєнної Європи задля досягнення конфліктуючих цілей та інтересів [10, р. 300]. Понад те, тут ми розвиваємо аргументи ізраїльського дослідника А. Медзіні, що конфліктуючі сторони «широко використовують історичні карти як перцепційні (а також персуазивні. — С. Б.) чи пропагандистські інструменти для того, щоби отримати моральну перевагу в поданні своїх територіальних претензій, так само, як у формуванні колективної національної свідомості» [19, р. 59]. Отже, це дослідження базується на теоретико-методологічному «каркасі» зазначених праць. Понад те, воно ставить за мету заповнити лакуни та відкрити нові перспективи для дослідження картографічної пропаганди в медіадискурсі, зокрема в корпусі іншомовної преси.

Об'єкт дослідження — українська іншомовна (західноєвропейськими мовами) преса в Європі (1900—1920 рр.), а **предмет** — феномен картографічної пропаганди в цьому корпусі української періодики. **Хронологічні межі:** початок 20-го століття, зокрема міжвоєнна доба, період Паризької мирної конференції (1919—1920 рр.).

Наукова новизна цієї статті полягає в тому, що вперше в історіографію, археографію, медіаісторію вводяться нові, раніше не встановлені, відомості про специфіку ведення картографічної пропаганди в іншомовній пресі в Європі доби Української революції (1919—1921 рр.). На відміну від попередніх студій цієї проблематики (зокрема праць Е. Борія та А. Медзіні), ми зосереджуємось у цій статті на студіюванні феномену картографічної пропаганди в пресознавчому дискурсі. Ми аргументуємо, що такий підхід є валідний і релевантний, оскільки періодичні видання на початку 20-го століття стали головним інструментом в популяризації картографічних знань серед широкої читацької аудиторії в Європі та їхній комунікації в публічній сфері.

Ключова гіпотеза — це наявність специфічної кореляції між картографічною «територіалізацією» національної ідентичності певного бездержавного народу (у конкретному кейсі — українців) та обґрунтуванням його територіальних прав у європейській публічній сфері. Зокрема, гіпотетично припускаємо, що картографічна пропаганда була інструментом стратегічної комунікації українських територіальних вимог, обґрунтування територіальної цілісності українських теренів у міжнародно визнаних кордонах УНР згідно з Брест-Литовським мирним договором від 9 лютого 1918 р.

Виклад проблематики, наукові результати та їхнє обговорення

Проблематизація предмету дослідження потребує його контекстуалізації та хронологізації. На нашу думку, доречно вести мову про зародження картографічної пропаганди українців у західноєвропейській публічній сфері (головно — в медіадискурсі) на початку 20-го століття, зокрема в Австрії, на сторінках українських німецькомовних пресодруків. У цьому зв'язку вважаємо за доцільне процитувати українську дослідницю картографії Н. Падюку: «У контексті ознайомлення західноєвропейської громадськості з Україною й українцями в часописах («*Ruthenische Revue*» (1903—1905) та «*Ukrainische Rundschau*» (1906—1915). — С. Б.) публікувалися етностатистичні розвідки українських вчених, рецензії на етнокартографічні видання, а до окремих номерів додавалися також етнічні карти, які показували розселення українського народу» [7, с. 265]. Варто зауважити, що українська картографічна пропаганда зародилася в 1900-х рр., а сформувалася під час Першої світової війни (1914—1918 рр.). Гіпотетично припускаємо, що перші репродукції карт українських етнічних територій на сторінках «*Ruthenische Revue*» можна вважати генезою української картографічної пропаганди в іншомовній пресі в Європі. Ці припущення певною мірою доповнюють твердження Е. Борія про Німеччину як «колиску» картографічної пропаганди. Таким чином, не тільки «німецькі геополітичні ідеологи та стратеги», а й інші агенти, як-от українські «публічні інтелектуали»-емігранти¹, активно використовували цей

¹ Зокрема Р. Сембратович і В. Кушнір — відомі видавці та редактори українських німецькомовних реву, вихідці із Східної Галичини, які жили й працювали тоді в Австрії, у Відні.

інструментарій для конструювання своїх концептів реконфігурації післявоєнної Європи.

Саме Перша світова війна, зокрема 1915 р., на нашу думку, стала відправною точкою в реалізації цілеспрямованої, консолідованої та організованої пропаганди українських національно-державницьких прагнень та територіальних претензій українців у європейській публічній сфері. Одним із виявів останнього в формі візуалізації продовжувала бути картографічна пропаганда в українській іншомовній пресі в західноєвропейському регіоні. Вона була детермінована історичним контекстом тієї доби, коли різні бездержавні народи вдавалися до різноманітних (але корелятивних) форм, прийомів, засобів обґрунтування своїх державотворчих процесів на міжнародній арені.

Одним із поширених способів комунікації пропагандистських (персуазивних) мап стало розміщення їх на сторінках періодичних видань, зокрема іншомовної преси. Так, на сторінках українського німецькомовного місячника-ревю «*Ukrainische Rundschau*» (зокрема на його обкладинці) регулярно друкувалася етнографічна карта російського вченого Д. Аїтова п. н. «*Carte de l'extension du peuple Ukrainien*» [Карта розселення українського народу]. Вона була надрукована в Парижі як ілюстрація до праці Р. Сембратовича «*Le Tsarisme et l'Ukraine*» [Царизм і Україна] (Париж, 1907), а вперше видана німецькою мовою у Німеччині, в Франкфурті, 1905 р. Згодом ця мапа була перевидана у перекладі французькою мовою українським публіцистом, журналістом і громадсько-політичним діячем, популяризатором української справи у Франції на початку 20-го століття, Я. Федорчуком. Вона була створена в масштабі 1:10 000 000, на ній різними фарбами показано розселення українців у повітах у відсотковому співвідношенні до загального народонаселення [7, с. 268]. Як слушно зауважує з цього приводу Н. Падюка, «через проблемність визначення етнічних меж українців карту Д. Аїтова, на нашу думку, можна вважати радше статистичною, а не етнічною. Однак, незважаючи на її недоліки, карту (зменшену і дещо модифіковану) почали поміщати на обкладинці кожного номера “*Ukrainische Rundschau*”» [Ibid.].

Українська картографічна пропаганда знайшла своє логічне продовження та розвиток на сторінках інших німецькомовних ви-

дань українців в Європі. Так, у першому (січневому) випуску авторитетного міжнародного суспільно-політичного ревію «*Osteuropäische Zukunft*» (Мюнхен, 1916—1918)¹, на останній сторінці, вміщено етнографічну карту України. Ця мапа (із масштабом територій) містила українські етнічні терени в східноєвропейському регіоні, топоніміку регіонів і населених пунктів, із зазначенням відсоткового співвідношення українців у відповідних регіонах до інших народів. Із цієї карти випливало, що українці становлять більшість у переважній більшості регіонів тогочасної України.

Водночас того ж 1916 р. на сторінках впливової української франкомовної газети «*L'Ukraine*» (Лозанна, 1915—1921) побачила світ серія публікацій пізнавально-просвітницького характеру історичної, топонімічної та картографічної тематики². Ця серія була спрямована на популяризацію відомостей про українську історію, топоніміку, етнографію, антропологію, демографію та картографію в західноєвропейській публічній сфері як воєнної, так і післявоєнної доби. Наприклад, у десятому номері цієї газети (за 20 липня 1916 р.) вміщено карту етнографічних територій розселення українців у межах Російської та Австро-Угорської імперій. Остання супроводжувалася відомою цитатою з історичного твору Вольтера «Історія Карла XII» про національно-державницькі аспірації українців: «Україна завжди прагнула бути вільною...». Вона супроводжувалася історичними розвідками про українську політичну історію, зокрема Переяславську угоду від 1654 р. Таке зіставлення, накладання вербального та візуального (картографічної візуалізації) дискурсів створювало синергетичний ефект у пропаганді українських національно-державницьких аспірацій. Ця карта презентувала діахронію прагнень українців до політичної незалежності.

Того ж року на сторінках міжнародного інформаційно-аналітичного бюлетеня «*Bulletin des Nationalités de Russie*»³, у його де-

¹ Див. більше про це видання, зокрема: енциклопедичне гасло в іст.-бібліогр. дослідж. «Українська преса в Україні...» [4].

² Див. серію публікацій у цій газеті, зокрема в № 9, 10, 13, 21, 22 за 1916 р.

³ Бюлетень (друкований орган, видання Бюро національностей Росії (Берн, Швейцарія) виходив у світ трьома мовами, у трьох редакціях, різними мовами, орієнтуючись на різну читачку аудиторію в Західній Європі: французькою — п. н. «*Bulletin des Nationalités de Russie*», англійською — п. н. «*Bulletin of Nationalities of Russia*» і німецькою — п. н. «*Korrespondenz der Nationalitäten Russlands*». Загалом упродовж 1916—1917 рр. вийшло друком 22 номери.

бютному номері (за 23 вересня 1916 р.), вміщено етнографічну «Карту національностей Росії»¹. Симптоматичним і промовистим був підзаголовок цієї мапи: «Пригноблені² народи, які вимагають своєї свободи». Таким чином, уперше в картографічній пропаганді було зафіксовано семантичну кореляцію між візуалізацією етнографічних теренів відповідних національних ідентичностей (зокрема українців) та їхніми прагненнями до політичної незалежності. У нижній частині цієї мапи вміщено статистичну таблицю із демографічною інформацією про кількість населення тих чи інших «чужорідних» націй Російської імперії: українців (22 415 000), поляків (7 931 000), білорусів (5 866 000), євреїв (5 063 000), фінів і т. д. (за даними останнього офіційного перепису населення в Російській імперії (1897 р.). Там же подано інформативний коментар, що «ці народи репрезентують 57% загального населення Російської імперії» [14]. Ця статистика спонукала читачів до висновку, що українці як найбільша (за чисельністю) «пригноблена національність» у Російській імперії має найбільш обґрунтовані права на «свободу».

Така акцентуація дихотомії між російським і неросійськими демографічними компонентами Російської імперії в картографічній пропаганді була цілеспрямованим комунікативним месиджем. Його реципієнтом, вірогідно, була відповідна цільова аудиторія в західноєвропейських країнах. У їхній рецепції (зокрема «лідерів думок» у цих державах) мала бути зафіксована кореляція між етнографічними межами відповідних народів і їхніми майбутніми державними кордонами (на післявоєнній геополітичній карті Європи).

¹ Ця ж карта п. н. «Carte des Nationalités de Russie» (в різних модифікаціях і коментарях до неї) надалі регулярно друкувалася на сторінках цього бюлетеня, зокрема в № 4—22. Див.: [14].

² Епітет «пригноблені» був стилістичним «мемом» тієї доби в тогочасному західноєвропейському публічному дискурсі, зокрема російської, польської, української та литовської еміграції у Швейцарії. Він був синонімом інших епітетів на позначення неросійських народів Російської імперії (зокрема українців), як-от «чужорідних» (allogenian), «прикордонних».

Картографічна пропаганда в міжвоєнній Європі: вихід нового виміру

Картографічна пропаганда досягла своєї кульмінації в міжвоєнній добі, зокрема під час проведення Паризької мирної конференції (1919—1920 рр.). На порядку денному останньої обговорювалися головно проблеми реконфігурації Європи, права народів на самовизначення, створення інструментів стримування та противаг і мирного співжиття народів післявоєнної доби (зокрема в рамках Ліги Націй) тощо. Платформою для реалізації картографічної пропаганди українців під час Паризької мирної конференції були іншомовна преса, ефемерні видання, серійні видання та інформаційно-просвітницькі документальні збірки.

Симптоматично, що саме 1919 р. у Швейцарії, в Лозанні, вийшла друком документальна збірка історичних і картографічних документів про Україну авторства графа М. Тишкевича. Вона мала промовисту і розлогу назву: «*Documents historiques sur l'Ukraine et ses relations avec la Pologne, la Russie et la Suede (1569—1764), publiés avec notices explicatives et cartes par le Cte Michel Tyszkiewicz, de la Societe Ukrainienne des Sciences de Kiew; avec une étude sur La Russie, la Petite Russie et l'Ukraine par M. Serge Cheloukhine, ancien ministre et senateur*» [Історичні документи про Україну та її відносини з Польщею, Росією та Швецією (1569—1764), опубліковані графом Михайлом Тишкевичем, з пояснювальними записками і картами, з Українського Наукового Товариства Києва; з дослідженням щодо Росії, Малоросії та України п. Сергія Шелухіна, колишнього міністра та сенатора] [16]. Збірка стала результатом колективних наукових досліджень, розшуків М. Тишкевича, члена Наукового товариства ім. Т. Шевченка (з Києва), та С. Шелухіна, відомого українського громадсько-політичного діяча, колишнього міністра та депутата російської Державної Думи. Це зібрання історичних документів (карт українських земель епохи пізнього Середньовіччя) стала можливою завдяки польовим дослідженням графа Тишкевича у фондах Секретних архівів Ватикану та приватних книгозбірнях і архівах діячів російської еміграції в Швейцарській Конфедерації (зокрема бібліотеки д-ра М. Рубакіна (м. Кляранс). Це свідчить про ту велику роль і значення, яке приділяли українські дипломати, зокрема граф М. Тишкевич українській кар-

тографії та історіографії. У цьому контексті варто навести витяг із передмови М. Тишкевича до цієї збірки¹: «Ці декілька актів, тим не менше, будуть достатніми, як ми вважаємо, щоби встановити і констатувати, з одного боку, патріотизм і високе почуття національної свідомості українців, визнання їхніх прав з боку суверенів і державних діячів Польщі, Швеції та Росії, а з іншого — необґрунтовані претензії останніх щодо панування над Україною». Це підтверджує висновки та аргументи Р. Кайзера, що карти є надзвичайно важливим інструментом у «формуванні зв'язку з Вітчизною та територіалізації національної ідентичності» [18, р. 229]. Віднаходження цих історичних карт графом М. Тишкевичем, їхнє подальше ґрунтовне вивчення, герменевтична інтерпретація та українська «картографічна комунікація» у західноєвропейській публічній сфері засвідчили континуум «територіалізації національної ідентичності» українців у діахронії декількох століть.

Тоді ж, 1919 р., в Лозанні Українським пресовим бюро в Швейцарії було видано дві карти України різного масштабу. Обидві мапи були видані у швейцарському видавництві *Kümerly&Frey* й опубліковані з пояснювальними коментарями від УПБ. Відомості про ці карти регулярно вміщувалися як в анонсах, так і в інформаційно-просвітницьких розвідках про українську історію на сторінках «*L'Ukraine*» в 1919 р.

Однак ключова роль у картографічній кампанії й надалі приділялася пресі, зокрема іншомовній. У цьому контексті варто відзначити картографічну пропаганду на сторінках інформаційно-аналітичного бюлетеня УПБ при НДМ УНР на Паризькій мирній конференції — «*Bulletin d'Informations*» (Париж, 1919—1920) [1, с. 98—100]. На сторінках зазначеного видання регулярно друкувалася карта українських етнічних територій п. н. «*La République Ukrainienne*» [Українська Республіка], надрукована в паризькому видавництві «Forest». Це була деталізована мапа українських теренів, із зазначенням масштабу пропорцій, маркерами державних кордонів, регіонів України, топонімікою територій, українських міст, водних артерій, позначеннями залізничних колій і т. ін.²

¹ Тут і далі — авторський переклад оригінального тексту (з французької мови) на українську.

² Див. № 54, 56, 61, 64, 66, 68, 70, 74, 75 цього франкомовного бюлетеня.

Ця мапа вирізнялася якісним художньо-технічним оформленням та прецизійністю в масштабуванні та моделюванні. Окрім того, вона була єдиним виявом візуалізації в цьому бюлетені в 1919 р.¹. Це свідчить про ту суттєву роль і значення, яке приділяла редакція видання картографічній пропаганді. Характерно, що територіальні межі цієї карти збігалися з кордонами Української Держави (періоду Гетьманату П. Скоропадського).

Цю карту можна інтерпретувати як проєкцію українських територіальних аспірацій на порядок денний Паризької мирної конференції та спробу їхньої легітимації в публічному дискурсі. Це підтверджує аргументи Б. Сакса, що «мапи та їхні творці є потужними візуальними виявами» націоналістичної пропаганди, так само як і важливими інструментами в дипломатичних перемовинах [22, р. 372]. Таким чином, зауважуємо, що під час Паризької мирної конференції картографічна комунікація ставала ключовим інструментом в обстоюванні аргументів української дипломатії про належність тих чи інших регіонів, територій до УНР. Вірогідно, що мета такої картографічної пропаганди в українській іншомовній пресі полягала в мобілізації підтримки українських територіальних «заявок» серед цільової аудиторії в Західній Європі. Понад те, припускаємо, що такі «персуазивні карти», окрім пропагандистської, виконували ще й контрпропагандистську функцію [3, с. 8]. Остання полягала в обґрунтуванні ідеї-фікс української державності на історичних, етнічних територіях розселення українців у другому тисячолітті, на противагу пропагандистським картам і територіальним претензіям інших учасників Паризької мирної конференції на українські землі². У цьому контексті цікаво та варто зауважити, що картографічна пропаганда велася й у кластері української русофільської франкомовної преси Франції. Зокрема, на перших сторінках інформаційно-аналітичного бюлетеня Комітету карпато-русинів в Парижі — «*Les Russes des Carpathes*» — вміщено карту п. н. «*Russie des Carpathes*» [Прикарпатська Русь]. Характерно, що її територіальні межі збігалися з кордонами Західної України, а її

¹ Аналогічні спостереження щодо наявності зображального ряду в контенті можна зробити й щодо інших українських іншомовних інформаційно-аналітичних бюлетенів УПБ в інших європейських країнах.

² Зокрема, Росії, Румунії, Польщі, Угорщини та Чехословаччини.

виникнення обґрунтовувалося етнолінгвістичною картою Центральної Європи Географічного інституту Агостіні-Новарі. Ця мапа супроводжувалася інформативним коментарем про етнонаціональну ідентичність карпато-русинів: «Карпато-русини є малоросійською гілкою російської нації. Вони проживають у Галичині, Буковині та Північній Угорщині. Карпатська Русь налічує 4 500 000 жителів. 700 000 карпато-русинів емігрували у США та Канаду. В ім'я принципу національностей і права народів на самовизначення карпато-русини вимагають свого об'єднання з демократичною Росією в єдину державу» [21]. Цю карту та інформаційно-просвітницькі замітки, інші матеріали в цьому бюлетені можна розглядати як спробу апропріації української ідентичності крізь призму російських геополітичних інтересів у Центральній і Східній Європі. До аналогічних способів «територіалізації» національної ідентичності та проєкції своїх геополітичних цілей у східноєвропейському регіоні вдавалися й інші учасники Паризької мирної конференції¹ (зокрема у формі картографічної комунікації як у пресі, так і на сторінках неперіодичних видань). Їхня картографічна пропаганда в західноєвропейському медіадискурсі може потенційно стати перспективним об'єктом наукових досліджень для українських і зарубіжних дослідників.

У цьому контексті зауважуємо відсутність відсоткових показників про етнонаціональний склад України, зокрема співвідношення чисельності національних меншин до автохтонної нації. Понад те, відзначаємо брак демографічних відомостей про ту чи іншу національну меншину на цій карті (у порівнянні з першими картами українських територій, зокрема на сторінках українських іншомовних періодичних видань у Європі в середині 1910-х рр.). Симптоматично, що аналогічний тренд щодо відсутності цих даних простежено й на картах, опублікованих в інших українських іншомовних періодичних виданнях у Європі під час Паризької мирної конференції.

Ця ж карта Української Республіки була надрукована на сторінках й інших українських іншомовних пресових видань в Європі. Зокрема, вона була вміщена в таких пресодруках, як українська італомовна газета «*La Voce dell'Ucraina*» [12; 13; 15]. У цьому

¹ Зокрема, поляки, чехи та угорці.

зв'язку варто зауважити, що в одному з наступних номерів цього часопису вміщено розлогу розвідку пізнавально-просвітницького характеру про українські кордони, територію, демографічну специфіку, корисні копалини і т. д. [15, р. 2]. Особливістю цієї публікації було подання відомостей про українську картографію в компаративній перспективі — в порівнянні території України¹, протяжності кордонів, кількості та густоти населення з іншими європейськими країнами.

Окреме місце в українській картографічній пропаганді відво-дилося інформаційно-пропагандистській діяльності в англомовно-му інформаційно-комунікативному просторі. У цьому контексті на сторінках українського англомовного бюлетеня УПБ НДМ УНР у Сполученому Королівстві «*The Ukraine*» (Лондон, 1919—1920)² вміщена серія публікацій п. н. «Ethnographic map of the Ukraine» [Етнографічна карта України] [17]. На відміну від карти «Української Республіки», вміщеної у франкомовному «*Bulletin d'Informations*», цей картографічний ескіз не вирізнявся картографічною прецизійністю. Він переважно мав пізнавально-просвітницький характер, спрямований на популяризацію відомостей у Великій Британії про демографію та етнографію України. Ця пропагандистська карта містила маркери державних кордонів, топоніміку населених пунктів, найменування водних і морських шляхів сполучення. Понад те, специфічним аспектом цієї карти було вживання архаїзмів (історизмів) або антропологічної термінології для позначення тих чи інших українських регіонів і їхнього автохтонного населення: «Гетьманщина», «чорноморські козаки» (Кубань), «запорозжці», «підгоряни» (бойки). Гіпотетично припускаємо, що це виконувало функцію популяризації, спрямовану на актуалізацію української історії та антропології в тогочасному західноєвропейському публічному дискурсі. Окрім того, ця етнографічна карта українських етнічних територій містила інші дані про етнонаціональний склад України, зокрема відомості про національні меншини у відповідних регіонах: росіян, поляків і німців. Характерно, що ця інформація подана не в абсолютних чи відсоткових показ-

¹ На той час вона становила 850 000 км².

² Див. більше про це видання у статтях Н. Сидоренко [8; 9] і С. Блавацького [2, с. 38—42].

никах, а ілюстративним чином (у формі відповідних замальовок на карті). Такий підхід до ігнорування даних про етнонаціональний склад кореспондувався з картографічною пропагандою в контенті інших українських іншомовних пресодруків післявоєнної доби. Гіпотетично припускаємо, що це робилося цілеспрямовано, з метою обґрунтування пропагандистських ідеологем Директорії УНР про національно-державну монолітність новоствореної української держави.

Топографічні карти воєнних операцій 1919—1920 рр. як специфічна форма картографічної пропаганди

Картографічна пропаганда зазнала певної модифікації та трансформації в українській франкомовній пресі в другій половині 1919 — на початку 1920 рр. Зокрема, цю зміну можна ідентифікувати в появі топографічних карт воєнних операцій польсько-українського контрнаступу проти Червоної армії на Наддніпрянщині. У цьому контексті оперативні зведення з фронтів бойових дій між підрозділами, з одного боку, польсько-української армії, а з іншого — Червоної армії, супроводжувалися відповідними топографічними мапами. Так, у № 105 (за 23 серпня 1919 р.) «*L'Ukraine*» вміщено кореспонденцію п. н. «*L'Avance Polonaise en Ukraine*» [Польський наступ в Україні], проілюстровану крокі польського фронту в Україні. На цьому схематичному ескізі фігурує частина Правобережної України, з назвами міст Наддністрянської і Наддніпрянської України. Частина карти заштрихована відповідними пунктирними лініями для позначення польсько-українського фронту проти більшовиків. У наступному випуску цієї газети, № 106 (1919. 10 верес.), опубліковано чергову воєнну кореспонденцію «*Situation militaire*» [«Військова ситуація»], проілюстровану новою топографічною картою. На цій схематичній воєнній карті України зображені різні учасники багатостороннього воєнного конфлікту на українських теренах, зокрема позиції армії Директорії УНР.

Цей різновид картографічної пропаганди продовжував функціонувати й у інших українських франкомовних виданнях Європи, зокрема на шпальтах впливової щотижневої широкоформатної газети «*France et Ukraine*» (Париж, 1920). На сторінках цього пресодруку регулярно друкувалися топографічні мапи війни в Україні

1920 р. На відміну від статичного характеру карт України 1916 та 1919 рр. в українській іншомовній пресі, топографічні карти вирізнялися динамічністю в зображенні. Ця картографічна динаміка знайшла своє відображення головно в пунктирних стрілках. Останні позначали передислокацію військових підрозділів Армії УНР, їхній наступ і контрнаступ на відповідних українських теренах проти червоноармійських загонів. У цьому контексті цікаво виокремити карту воєнних операцій в Україні, вміщену на першій сторінці третього номера газети (за 23 січ. 1920 р.), на якій фігурують як українська, так і польська лінії фронтів на Правобережжі.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Підсумовуючи результати емпіричного дослідження картографічної пропаганди в українській іншомовній пресі в Європі доби Української революції 1917—1921 рр., можна зробити певні висновки та умовиводи. Насамперед робимо висновок, що картографічна пропаганда була інтегральним елементом персуазивної пропаганди українських національно-державницьких аспірацій, права українського народу на самовизначення у власній державі як у воєнний, так і післявоєнний періоди (1919—1920 рр.). По-друге, встановлено генезу української картографічної пропаганди в українській іншомовній пресі в Європі — Німеччина, 1916 р. По-третє, робимо висновок, що ця пропаганда реалізовувалася головно в формі візуалізації українських етнічних територій, історичного розселення українців у східноєвропейському регіоні. Так, у процесі наскрізного перегляду української іншомовної преси в західноєвропейському регіоні простежено тенденцію до акцентуації візуалізації. По-четверте, висновуємо, що остання була спрямована на формування у відповідної цільової аудиторії (читачів цих видань) певних стійких уявлень («фреймів») про українські «історичні території». Метою такої візуалізації була персуазивна комунікація. Це було способом обґрунтувати ті чи інші ідеологеми, тези про територіальні межі розселення українців у часово-просторовому континуумі. Таким чином, аргументовано тезу, що картографічна пропаганда була інструментом стратегічної комунікації «територіалізації національної ідентичності» українців на їхніх етнічних теренах. По-четверте, зауважено кореляцію між обґрунтуванням

територіальних вимог українців на власну національну державність в цих межах (зокрема, міжнародно визнаних кордонів УНР) та відповідною картографічною візуалізацією. По-п'яте, простежено тренд до ігнорування інформації про етнонаціональний склад української республіки, зокрема нацменшин. Вірогідно, це було зумовлено пропагандистськими ідеологемами про національно-державну монолітність новоствореної держави. По-шосте, з'ясовано, що для картографічної пропаганди 1920 р. українців була характерна динамічність, на відміну від стохастичного характеру українських пропагандистських карт в 1910-х рр.

Перспективи цього дослідження передбачають проведення нових емпіричних студій картографічної пропаганди в медіаконтенті, зокрема корпусі української іншомовної преси міжвоєнної доби в Європі (1918—1939 рр.). Зокрема, вважаємо перспективними і затребуваними на нинішньому етапі розвитку української соціогуманітаристики дослідження використання пропагандистських (персуазивних) карт у політичних і геополітичних цілях в російсько-українському конфлікті, «гібридній війні», зокрема після анексії Криму (2014 р.). В поєднанні з висновками цієї статті, вони або підтвердять, або спростують валідність часового-просторового континууму картографічної пропаганди «територіалізації» української національної ідентичності у європейському медіадискурсі, що налічує понад 100 років.

1. *Блавацький С.* Українська франкомовна періодика Європи доби національно-визвольних змагань: ідентифікація, систематизація, класифікація // Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства. Львів, 2013. Вип. 3(21). С. 88—119.
2. *Блавацький С.* Українська англomовна періодика Європи (1919—1923 рр.): транснаціональний компаративний аналіз // Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства. Львів, 2014. Вип. 4(22). С. 33—50.
3. *Блавацький С.* Контрпропаганда в українській періодиці романо-германськими мовами Європи періоду Паризької мирної конференції (1919—1920 рр.) // Вісник Львівського університету. Сер. «Журналістика». Львів, 2014. Вип. 39(2). С. 5—15.
4. *Блавацький С.* Osteuropäische Zukunft // Українська преса в Україні та світі: іст.-бібліогр. дослідж. Львів, 2014. Т. IV. С. 475—479.

5. *Галушко К.* Украинские пределы: Украина и украинцы в европейской географии от Античности до XX века: науч.-популяр. изд. Киев, 2014. 143 с.
6. Народження країни. Від краю до держави. Назва, символіка, територія і кордони України / упоряд. К. Галушко. Харків, 2016. 352 с.
7. *Падюка Н.* Етностатистика і етнокартографія на сторінках часописів «Ruthenische Revue» (1903—1905 pp.) і «Ukrainische Rundschau» (1906—1916 pp.) // Українська періодика: історія та сучасність: доп. і повідомл. дев'ятої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 28—29 жовт. 2005 р. Львів, 2005. С. 264—269.
8. *Сидоренко Н.* Витоки інформаційних зв'язків між Україною і Великою Британією на початку XX століття // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. Львів, 2001. Вип. 9. С. 75—89.
9. *Сидоренко Н.* Друковане слово як духовний сполучник (українські інформаційні бюлетені та листки на терені Великої Британії у XX столітті) // Образ. Київ, 2007. Вип. 5. С. 85—90.
10. *Boria E.* Geopolitical Maps: A Sketch History of a Neglected Trend in Cartography // Geopolitics. 2008. Vol. 13, no. 2. P. 278—308. DOI: 10.1080/14650040801991522.
11. *Burnett A.* Propaganda cartography // The geography of peace and war. London, 1985. P. 60—89.
12. Carta dell'Ucraina // La Voce dell'Ucraina. Roma. 1919. No. 2. P. 4.
13. Carta dell'Ucraina // La Voce dell'Ucraina. Roma. 1919. No. 4. P. 4.
14. Carte des Nationalités de Russie // Bulletin des Nationalites de Russie. Berne, 1916. No. 1. P. 2; No. 4. P. 2; No. 5. P. 2; No. 6. P. 2; No. 21. P. 2; No. 22. P. 22.
15. Cos'è l'Ucraina // La Voce dell'Ucraina. Roma, 1919. No. 14. P. 2.
16. Documents historiques sur l'Ukraine et ses relations avec la Pologne, la Russie et la Suede (1569—1764), publiés avec notices explicatives et cartes par le Cte Michel Tyszkiewicz, de la Societe Ukrainienne des Sciences de Kiew; avec une etude sur La Russie, la Petite Russie et l'Ukraine par M. Serge Cheloukhine, ancien ministre et senateur. Lausanne, 1919.
17. Ethnographic map of the Ukraine // Ukraine. London, 1919. No. 2. P. 4; No. 10. P. 4; No. 12. P. 4; No. 17. P. 4; No. 19. P. 4; No. 20. P. 4.
18. *Kaiser R.* Homeland making and territorialization of national identity // Ethnonationalism in Contemporary World. London: Routledge, 2000. P. 229—247.
19. *Medzini A.* The role of geographical maps in territorial disputes between Japan and Korea // European Journal of Geography. 2017. Vol. 8(1). P. 44—60.

20. *Muelenhaus I.* Genealogy That Counts: Using Content Analysis to Explore the Evolution of Persuasive Cartography // *Cartographica*. Vol. 46. Issue 1. 1 January 2011. P. 28—40.
21. *Russie des Carpathes // Les Russes des Carpathes*. Paris, 1919. No. 2. P. 1; No. 3. P. 1; No. 4. P. 1; No. 5. P. 1; No. 6. P. 1; No. 7. P. 1.
22. *Sacks B.* Whose islands? The cartographic politics of the Falklands, 1763—1982 // *History of Military Cartography. Lecture Notes in Geoinformation and Cartography / Liebenberg E., Demhardt I., Vervust S. (eds)*. Springer, Cham., 2016. P. 363—375. DOI:10.1007/978-3-319-25244-5_18

References

1. *Blavatskyy, S.* (2013). Ukrainska frankomovna periodyka Yevropy doby natsionalno-vyzvolnykh zmahan: identyfikatsiia, systematyzatsiia, klasyfikatsiia [The Ukrainian francophone periodicals of Europe of the national liberation movement (1917—1921s): identification, systematization, classification], *Zbirnyk prats Naukovo-doslidnoho instytutu presoznavstva*, Lviv, 2013, vyp. 3(21), s. 88—119. (in Ukr.).
2. *Blavatskyy, S.* (2014). Ukrainska anhlomovna periodyka Yevropy (1919—1923 rr.): transnatsionalnyi komparatyvnyi analiz [The Ukrainian English-language periodicals of Europe (1919—1923s): a transnational comparative analysis], *Zbirnyk prats Naukovo-doslidnoho instytutu presoznavstva*, Lviv, 2014, vyp. 4, s. 33—50. (in Ukr.).
3. *Blavatskyy, S.* Kontrpropahanda v ukrainskii periodytsi romano-hermanskymy movamy Yevropy periodu Paryzkoï myrnoi konferentsii (1919—1920 rr.) [The counterpropaganda in the Ukrainian periodicals in Roman-Germanic languages in Europe of the Paris Peace Conference period (1919—1920s)], *Visnyk Lvivskoho universytetu. Ser. «Zhurnalistyka»*, Lviv, 2014, vyp. 39(2), s. 5—15. (in Ukr.).
4. *Blavatskyy, S.* (2014). Osteuropäische Zukunft, *Ukrainska presa v Ukraini ta sviti: ist.-bibliogr. doslid.*, Lviv, 2014, t. IV, s. 475—479. (in Ukr.).
5. *Halushko, K.* (2014). *Ukraynskiie prediely: Ukraina i ukraiintsi v ievropeiskoi geografii ot Antichnosti do XX veka: nauchno-populiarnoe izdanie* [The Ukrainian borders: Ukraine and Ukrainians in the European geography from the Antichity till 20th century: a popular scientific edition], Kiev, 143 s. (in Rus.).
6. (2016). Narodzhennia krainy. Vid kraiu do derzhavy. Nazva, symbolika, terytoriia i kordony Ukrainy [The birth of the country. From the land to the state. Name, symbols, territory and borders of Ukraine], uporiad. K. Halushko, Kharkiv, 352 s. (in Ukr.).

7. Padiuka, N. (2005). Etnostatystyka i etnokartohrafiia na storinkakh chasopysiv «Ruthenische Revue» (1903—1905) i «Ukrainische Rundschau» (1906—1916 rr.) [Ethno-statistics and ethnocartography on the pages of the reviews «Ruthenische Revue» (1903—1905s) and «Ukrainische Rundschau» (1906—1916s)], *Ukrainska periodyka: istoriia ta suchasnist: dop. i povidoml. deviatoi Vseukr. nauk.-teoret. konf.*, Lviv, 28—29 zhovt. 2005 r., Lviv, s. 264—269.
8. Sydorenko, N. M. (2001). Vytoky informatsiinykh zviazkiv mizh Ukrainoiu i Velykoiu Brytaniieiu na pochatku XX stolittia [Origins of informational links between Ukraine and Great Britain in early 20th century], *Zbirnyk prats Naukovo-doslidnoho tsentru periodyky*, Lviv, vyp. 9, s. 75—89. (in Ukr.).
9. Sydorenko, N. (2007). Drukowane slovo yak dukhovnyi spoluchnyk (ukrainski informatsiini biuleteni ta lystky na tereni Velykoi Brytanii u XX stolitti) [A print word as a print connector (the Ukrainian information bulletins and leaflets on the terrains of Great Britain in the 20th century)], *Obraz*, Kyiv, vyp. 5, s. 85—90. (in Ukr.).
10. Boria, E. (2008). Geopolitical Maps: A Sketch History of a Neglected Trend in Cartography, *Geopolitics*, vol. 13, no. 2, p. 278—308, DOI: 10.1080/14650040801991522. (in Eng.).
11. Burnett, A. (1985). Propaganda cartography, *The geography of peace and war*, London, p. 60—89. (in Eng.).
12. (1919). Carta dell'Ucraina, *La Voce dell'Ucraina*, Roma, no. 2, p. 4. (in It.).
13. (1919). Carta dell'Ucraina, *La Voce dell'Ucraina*, Roma, no. 4, p. 4. (in It.).
14. (1916). Carte des Nationalités de Russie // *Bulletin des Nationalites de Russie*, Berne, no. 1, p. 2; no. 4, p. 2; no. 5, p. 2; no. 6, p. 2; no. 21, p. 2; no. 22, p. 22.
15. (1919). Cos'e l'Ucraina, *La Voce dell'Ucraina*, Roma, no. 14, p. 2. (in It.).
16. (1919). Documents historiques sur l'Ukraine et ses relations avec la Pologne, la Russie et la Suede (1569—1764), publiés avec notices explicatives et cartes par le Cte Michel Tyszkiewicz, de la Societe Ukrainienne des Sciences de Kiew; avec une etude sur La Russie, la Petite Russie et l'Ukraine par M. Serge Cheloukhine, ancien ministre et senateur, Lausanne. (in Fr.).
17. (1919). Ethnographic map of the Ukraine, *The Ukraine*, London, no. 2, p. 4; no. 10, p. 4; no. 12, p. 4; no. 17, p. 4; no. 19, p. 4; no. 20, p. 4. (in Eng.).

18. Kaiser, R. (2000). Homeland making and territorialization of national identity, *Ethnonationalism in Contemporary World*, London, Routledge, p. 229—247. (in Eng.).
19. Medzini, A. (2017). The role of geographical maps in territorial disputes between Japan and Korea, *European Journal of Geography*, vol. 8(1), p. 44—60. (in Eng.).
20. Muelenhaus, I. (2011). Genealogy That Counts: Using Content Analysis to Explore the Evolution of Persuasive Cartography, *Cartographica*, 46. Issue 1, 1 January, p. 28—40. (in Eng.).
21. (1919). Russie des Carpathes [Rus of the Carpathians], *Les Russes des Carpathes*, Paris, no. 2, p. 1; no. 3, p. 1; no. 4, p. 1; no. 5, p. 1; no. 6, p. 1; no. 7, p. 1. (in Fr.).
22. Sacks, B. (2016). Whose islands? The cartographic politics of the Falklands, 1763—1982, in Liebenberg E., Demhardt I., Vervust S. (eds), *History of Military Cartography*, Lecture Notes in Geoinformation and Cartography, Springer, Cham., p. 363—375. doi: 10.1007/978-3-319-25244-5_18.

Serhiy Blavatskyy

THE CARTOGRAPHIC PROPAGANDA
IN THE UKRAINIAN FOREIGN-LANGUAGE PRESS IN
EUROPE (1900—1920s)

This paper seeks to develop new avenues for a study of the Ukrainian foreign-language press in Europe during the Ukrainian Revolution (1917—1921s). Specifically, it aims to explore the so-called «cartographic» argument in the editorial policies and content of these periodicals issued in West European languages in the West European countries. More specifically, we seek to study map propaganda on the basis of the content of the Ukrainian press published in the West European languages in Europe during the Paris Peace Conference (1919—1920s). The latter aimed at justifying the territorial integrity of Ukraine in terms of the Ukrainian terrains in the Eastern Europe and its representation in the European maps. It originated in the early 1900s, specifically, in Austria, and more specifically — in the Ukrainian German-language reviews («*Ruthenische Revue*» and «*Ukrainische Rundschau*»). In our view, the Ukrainian post-WWI map propaganda was inspired by the Count M. Tyshkevych (Tyszkiewicz) and S. Sheloukhine, specifically,

their groundbreaking work «*Documents historiques sur l'Ukraine et ses relations avec la Pologne, la Russie et la Suede (1569—1764) publiés avec notices explicatives et cartes par le C-te Michel Tyszkiewicz...*» (Lausanne, 1919). We argue a specific correlation between map representation of respective stateless people and a justification of its nation-state aspirations in the European public sphere. Specifically, it has been argued that the cartographic propaganda was an element of strategic communication of the «territorialization of national identity» of Ukrainians in the internationally recognized borders of the UNR (according to the Brest-Litovsk Peace Treaty of Feb. 1918). The findings of this research prove an existence of continuum of map propaganda in the transnational media discourse transcending temporal and spatial boundaries. The follow-up studies on the research subject are to explore a persistence of the media patterns of map representation of the Ukrainian ethnic terrains in the media discourse, specifically, in the context of the Russian-Ukrainian «hybrid war» (since 2014). More specifically, a promising and relevant avenue is to study «map propaganda» over the question of belonging of the Crimea and its map representation in Ukrainian, Russian or in the Western public realms.

Keywords: map propaganda, historical maps, ethnic terrains, Ukraine, Ukrainian, press.

УДК 070.482:808.5-048.78-025.44](477.83/.86)“18/19”

Роман Бліхарський

«ПРАВДА ТА ЇЇ ТІНЬ»:
АНТИМОДЕРНІСТСЬКА РИТОРИКА НА СТОРІНКАХ
ГАЛИЦЬКИХ РЕЛІГІЙНИХ ЧАСОПИСІВ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ ст.

DOI

Окреслено головні пункти історії формування концепції теорії модернізації, зокрема, розглянуто підходи німецького вченого Макса Вебера щодо визначення основних аспектів процесу модернізації західного суспільства. Висвітлено критичну позицію авторів релігійних часописів «Рускій Сіонъ», «Душпастьєрь», «Нива» щодо